

הזאת מוסכת על ההלכה הקודמת. ושם במשנה: מי שפרע מקצת חובו ר' יהודה אומר יחליף ור' יוסי אומר יכתב שובר וכו' אמר לו ר' יוסי וכן יפה לו ואל ירע כוחו של זה. ועל זה אומר רב בגמרא שצריך לכתב בשטר השני זמן שטר הראשון. ושואל הירושלמי: אם צריך להזכיר זמן ראשון בשני, על הראי' יוסי וכן יפה לו ואל ירע כחו של זה? ז. א. מה מפסיד המלוה אם מחליפים לו את השטר, כיון שאינם משנים את הזמן. ולפי דברי המפרשים נשאר התלמוד בקושיא. אבל האמת היא שצריכים למחק את ציון ההלכה והפיסקא שם ולהמשיך את הסוגיא: חני לא דומה אימת שטר גדול לאימת שטר קטן. חו היא תשובה על השאלה הקודמת: שהמלוה מפסיד בזה שמחליפים לו את השטר (ובעל יפה עינים ז"ל בהגהותיו לב"ב קע"א. כיון לזה מדעתו).

ומורי הפרופיסור י. נ. אפשתינ העירני, שלפעמים מסרסים המפרשים את הסוגיא בתלמוד שלא בצדק, מפני שלא עמדו על זה ש"ירושלמי היה סדר אחר במשניות (כידוע, המשניות שלפנינו בירושלמי אינן משניות הירושלמי והסופרים העתיקים מקובצים שונים, ואין כאן המקום להאריך בזה) עיין סנהדרין פ"ו ה"ז (ד"ז ה"ה) כ"ג ע"ג: חני וכמלוא קומתו של נופל וכו' ואחר כך היה (ד"ז ה"ד) תמן אמר אם היה שערה נאה וכו' ובדפוסים החדשים פרסו את הסוגיא והעמידו היה לפני ה"ז עיי"ש אבל אפשר לשער כי לפני הירושלמי היתה סדורה במשנה היה (בית המקילה היה גבוה וכו') קודם ה"ז (רחוק מבית המקילה ארבע אמות וכו') וכך הפיסקאות שם נרשמו בטעות והנכון כבדפוסים החדשים ע"כ תוכן דבריו. והדברים האלו ראויים לתשומת לב מיוחדת כי הלא הרבה יותר פשוט לשער (במקום שמתקבל על הדעת) כי לירושלמי היה סדר אחר במשניות (מה שנמצא בכ"י שונים גם בבבלי עצמו) מלכסם את הסוגיא. ואולם לא בכל מקום אפשר לפרש כן. עיין ב"ק פ"ז ה"ג וה"ד, ה' ע"ד.

3. נופים זרים בירושלמי:

אנו נפגשים כמעט בכל מסכת עם מאמרים שאי אפשר לקשרם עם המשך הסוגיא, שאין להם יחס לא עם האמור לפנייהם ולא עם האמור לאחריהם ורואים בעליל שהמאמרים באו לכאן ממקום אחר וכשים לב לזה שהתופעה הזאת היא אופינית מאד לירושלמי והרכה טעו בזה, ארשה לעצמי להאריך קצת יותר בזה. הנה ידוע הדבר לכל הוגה בירושלמי שסוגיא אחת נשנית לפעמים בכמה מקומות. אבל לפעמים התעצל הסופר לחזור פעמים על אותה הסוגיא וחשמיט אותה. ורמז שהסוגיא נכתבה במקום אחר. ודגילים הסופרים לסמן את זה במלה "גרש", "גרשה".

יומא פ"ג ה"ח, מ"א רע"א: גריש בהלכתא עיליתא ע"ד סקירו של מזבח

הצפוני ועד כותל העזרה; שם פ"ו ה'ג מ"ג ע"ד: אמר להן ראו מה נדרו לאהובתו. כו' היך קדמיא; שם פ"ח ה'ג, מ"ה ע"א: כהדא דתני בשבת בין סיכה שהיא של תענוג גר"ש בהי"ל קדמיית"א; כתובות פ"ד ה"ח כ"ד ע"ד: גר"ש בהילכתה קדמייתא דפיאה; נזיר פ"א ה"א, נ"א ע"א: גריש ראשיה דנדר"י קדמיית"א ע"ד דמט"י; שם פ"ו ה"ד, נ"ה ע"ב: גר"ש כו' הי"ל כפר"ק ג'; סכות פ"ב ה"ו, ל"א סע"ד והכתיב וידבר אלהים כו' גרש"ה.

ובכ"ל נשמטו ונתקצרו הרבה סוגיות ורמז הסופר ב"גרש" על המקומות ששם נשנו. (והאריך כזה הר"ז פרנקל במבוא הירושלמי קמ"ב ע"א) ולפנינו בדפוסים נשנו הסוגיות במלואן.

וכן אנו מוצאים את הרמזים האלה בשרידי הירושלמי שפרסם הפרופ. גינצברג (ניוירק תרס"ט) במקומות הללו: בעמ. 128 פעמים (ועיין מה שכתוב שם על הגליון) 158, 190, 221, 230, 232 פעמים, 234 פעמים (245 (נתקצר ע"י וגו') ולפנינו בדפוס נמצאות כל הסוגיות האלו במלואן.

ולעומת זה היו לפני הראשונים בכתי שלהן הסוגיות שנשמטו אצלנו בדפוס ע"י "גרש". לדוגמא עיין ברוקח ה' אבלות סימ' שט"ו ח"ל: בירושלמי פרק ג' מינין יצא מבית הקברות ונכנס ר' טרפון פוטר ור' עקיבא מחייב וכו' עכ"ל ובדפוסים נשמטה הסוגיא ב"גרש".

ובכן אנו רואים שבהרבה כ"י נכתבה הסוגיא רק במקום אחד ובודאי משם העבירה הסופרים למקומות אחרים. (וכזה מתבאר העובדא שאנו מוצאים לפעמים אותם השבועים בכל הסוגיות המקבילות, כי לפני הסופר היתה הסוגיא רק במקום אחד ואם היא היתה משוכשת העתיק אותה לכל המקומות על שבועיה. (וכמובן, הוסיף לפעמים שבועים חדשים) וברור הדבר שבשעה שלפני הסופר לא היתה הסוגיא על מקומה והיה רק רמז שהיא נשנית במקום אחר ולפעמים מבלי ציון מאיזה מקום להתחיל ההעתקה ואיפה לגמר היו אפשריות ארבע מיני טעויות:

(1) הסופר התחיל להעתיק מלפני המקום הדרוש והעביר ביחד עם הסוגיא המועתקת שורות שלמות או מלים בודדות שאינן שייכות לה כלל. (2) שלא הפסיק העתקתו במקום הדרוש והמשיך להעתיק למטה מן המקום שהיה צריך להפסיק בו. (3) שלא התחיל במקום הראוי והשאיר מתחלת הסוגיא איזה מלים שלא העתיקן. (4) שלא גמר את כל ההעתקה והפסיק מלפני המקום הדרוש.

שתי האפשרויות הראשונות מבארות לנו חלק גדול מהגופים הזרים בירושלמי ונתחיל ע"פ הסדר:

I. גוף זר ע"י מעות בגבולי הסוגיא הנעתקת.

ברכות פ"ב ה"ג ד' ע"ד: עירב את האותיות. אית תניי כשר. ואית תניי חני פסול. וכו' וטובא המאמר הזה מירושלמי ברכות בכמה מן הראשונים (עיין אהצויי) וכתב ע"ז זה הר"ז פרנקל במבוא הירושלמי ל"ט עמוד כ' וז"ל: ולפעמים נמצא מאמר ואין לו מקום כלל בסוגיא זאת גם לא ע"י שגירת הסופרים. ברכות פ"ב ד' ע"ד עירב את האותיות אית תניי חני כשר וכו' והוא מן הירושלמי דמס' מגילה פ"א ה"ט ואין כאן מקומו כלל. עכ"ל. אבל הדבר מתבאר באופן פשוט: הסופר העתיק את הסוגיא הזאת כמגילה פ"א ה"א ע"א ע"ג והי' צריך להתחיל: רבי אחא בי רבי שמעון בשם רבי יוחנן לא יעמוד אדם ויתפלל במקום גבוה וכו' ומעה והתחיל להעתיק מאיזה שורות מלפני זה והעביר את הכל לברכות.

שם פ"ב ה"ז ה' ע"ב: הורי ר' בא כהן תניא וכו' ואין לזה שום מוכן אבל הוא גם כן מתבאר ע"י זה שהסופר העתיק את הסוגיא מיוסא פ"ח ה"א מ"ד ע"ד (או מתענית פ"א) והיה צריך להתחיל: תני אבל ומנודה שהיו מתלכין בדרך וכו' ומעה והתחיל מקודם וכמו שמפרש במה"פ. ומברכות הועברה הסוגיא ביחד עם הגוף הזר למזיק פ"ג ה"ה, פ"ב ע"ד.

שם פ"ד ה"א ו' ע"א: מילתיה דחנן בר אבא פליגא וכו' חז' לא שייך לכאן והיה צריך להתחיל חנן בר אבא אמר לחבריא ניסור לכוון וכו' ומעה מפני שהעתיק זה מפ"א ה"ה, ג' ע"ד (ועיין בפרוש בע"ס חרדים שפרש באופן אחר).

שביעת פ"ד ה"ב. ל"ה ע"ה ^{ע"י חז"ל} ודכוותה מאימתי אדם זכה בפירותיו בשביעית וכו' והמלה דכוותה אינה מובנת פה כלל ויכולים לשער שהמקום הזה הועבר מכתובות פ"ט ה"ג ל"ג ע"א ושמה צריכים לגרום ודכוותה. (כמו שהעיר שם בגליון אפרים) והיה צריך להתחיל מאימתי אדם זכה וכו' והתחיל בתיבה אחת לפניה.

(ודוקא המלים חבודרות האלו חשובות בשבילנו מפני שהן מראות לנו את המקום משם נעתקה הסוגיא.)

שם סה"ג: הורי רבי אימי לרדות עמו (!) והמאמר הזה אינו שייך לכאן כלל. והסופר העתיק את הסוגיא מע"ז פ"ד ה"י מ"ד ע"ב והיה צריך להפסיק במאמר: מגלגלין עלינו פיסים וזימיות וגולגליות וארנוניות. ומעה והמשיך הלאה והתחיל להעתיק את המאמר: הורי רבי אימי לרדות עמו אסור וכו' (חז' שייך למשנת ע"ז שם שאסור לרדות עם הנחתום שעושה בטומאה פת מן תתנור) והפסיק באמצע המאמר ולא גמר אותו. וכן פרש בפ"ס.

והרמב"ם בפ"ח משמיטה פסק וז"ל: ומותר לרדות עמו הכוזרת ועיין בכ"מ שם ועיין בספר פאת השלחן ה' שביעית סימ' כ"ח ס"ק ח. *

מע"ש פ"ה ה"א, נ"ה ע"ד: תמן דלא יתיר פירווי. ברם הכא דיעבר בתחילה. ואין לזה שום באור ועיין בפ"ט שנדחק אבל בצדק פרש ברידב"ז שזה לא שייך לכאן כי אם לשביעית פ"ד ה"ד ל"ה ע"ב. וכנראה העתיק הסופר משם והיה צריך להפסיק בטאמר: ומבהתין ליה דיעבד. והמשיך והעתיק עוד מאמר ששייך לסוגיית שביעית. (כי לפעמים העתיקו הסופרים מסוגיות אחרות מאמרים קצרים מאד: עיין שרי"ד עמ' 232 ש. 17 ותמצא שהסופר השמיט רק מלים אחרות ורמו ליכסות רפ"ט).

שבת פ"ז ה"ב, ט' ע"ג: עד דלא יתכרינה בידיה יש כאן אחת. ואין כאן הנה. מן דתברה בידיה יש כאן הנה ואין כאן אחת. ואין לזה שום באור. אבל האמת היא שהסופר העתיק את הברייתא של תנא ר' זכאי קומי רבי יוחנן זיבח קיטר וכו' מלעיל היא ט' ע"א והיה צריך להפסיק מקודם וטעה והעתיק גם את המאמר עד דלא יתכרינה בידיה וכו' שהוא תרוץ על הקושיא שם: או נימר בעבודה זרה הכתוב מדבר. עיי"ש בק"ע. ומכאן הועברה הסוגיא לנויר פ"ז רה"א, נ"ד ע"ג כיחד עם הגוף הזר עיי"ש במפרשים שנדחקו מאד ולא עמדו על זה.

שם פ"ג ה"ב, י"ד ע"א: נימר משום תופר ומשום קושר ואין לזה שום ביאור. ופרשו המפרשים ז"ל שזה שייך לפ"ז ה"ב, י' ע"ג ומתבאר בדרך הנ"ל. (ועיין בקונטרס ע"ד מסורת הש"ס בירושלמי להרב הגאון ר' חיים הליר נ"י, עמ' ט"ז):

עירובין פ"ג ה"ח, כ"א ע"ב: דאיתפלגון שירי פתילה שירי מדורה וכו' הסוגיא נעתקה משביעית פ"ט או ביצה פ"א והסופר היה צריך להתחיל שירי פתילה שירי מדורה וכו' והעתיק עוד מלה מלפני זה. ועיין בשי"ק.

שם פ"ה סה"ג, כ"ב ע"ד: ומניין שלא היו קוברים בתחום ערי הלויים וכו' זה לא שייך לכאן והסופר העתיק זה ממכות פ"ב והיה צריך לגמור קודם המאמר: ומניין שלא היו קוברים בתחום ערי הלויים. ועיין בק"ע.

פסחים פ"ד ה"ט, ל"א ע"ב: אמר רבי יוחנן מעשה היה והורון כרבי יוסה וכו' זה לא שייך לכאן כלל אלא לפיאה ספ"ז. ופירושו שהורו כר' יוסה

(*) עיין בדורות הראשונים להרי"א הלוי ז' ל ח"ב עמ' 36—526, והוא מביא שם איזו דוגמאות משרוכובי, הירושלמי, והבין שהם מגוף הירושלמי וע"כ בא לידי מסקנא שתלמוד הירושלמי לא נסדר. ודבריו אינם נראים בעיני ואין כאן המקום להאריך.

שאמר בפאה פ"ו מ"ח שאף משנודעו העוללות העניים נותנים שכר גדולים להקדש. והסופר שהעתיק את הסוגיא הזאת מפאה, היה צריך להפסיק קודם המאמר: אמר רבי יוחנן מעשה וכו' ומעה והמשיך הלאה. וכן פירשו בק"ע ופ"ס. שם פ"ו היא ל"ג ע"ב: והכא הקריבהו מבעוד יום שלא תבא לידי בל תאחר. וזה שייך לר"ה פ"א היא, נ"ו ע"ג ומתבאר באופן הנ"ל, וכן פירש בק"ע. שם פ"ט ה"ד (ר"ז ה"ד) ל"ו ע"ד: רבי חונה בשם רבי ירמיה מכיון שכתב בה כפרה כקדשים כמי שיש מהם למזבח. ואין לזה שום יחס לכאן אלא הועתק בטעות מסוטה פ"ט ה"ה, כ"ג ע"ד.

ר"ה פ"ד ה"י, נ"ט ס"ג: והיידא אמרה דא. תקע בראשונה ומשך בשנייה כשתיים וכו' הסוגיא נעתקה מפ"ג ה"ג, נ"ח ע"ד, והיה צריך להתחיל: תקע בראשונה וכו' והעתיק שלש מלים מלפני זה.

תענית פ"ב ה"ב, ס"ה ע"ג: אי זו היא שבע מעין שמונה עשרה. רב אמר סוף כל ברכה וברכה וכו' ואולי גם זה נעתק מברכות פ"ד ה"ג ח' ע"א והסופר היה צריך להפסיק לפני המאמר הזה. ועיין במפרשים.

מגילה פ"א ה"ח, ע"א ע"א: על דעתיה דרבי שמעון בן לקיש מח בין אילין תנייא לאילין רבנן וכו' זה לא שייך לכאן והועתק סתרומות פ"ז היא מ"ד ע"ד והיה צריך להפסיק קודם המאמר הזה.

יבמות ספ"א, ג' ע"ב: כחדא דתני כל חרוצה להחמיר על עצמו וכו' עיין במפרשים שנתקשו לפרש את המלה כחדא, אבל נראה שהענין נעתק מסוטה פ"ג ה"ג, י"ט ע"א והיה צריך להתחיל: חני כל חרוצה להחמיר וכו'.

שם פ"ד ה"ח, ו' רע"א: והכא כיון שמת במלה זיקתו. ואין לזה שום ביאור. אבל נראה שהסופר העתיק את המאמר של ר' יעקב בר אחא בשם ר' לעזר מפ"ב סה"א, ג' ע"ג והעביר בטעות גם את הסיום: והכא כיון שמת וכו' ששייך לשם וכן פירש בפ"ס וק"ע.

סוטה פ"א ה"ג, מ"ז ע"ג: אף הוא שכר לה בית והיה מעלה לה מזונות ולא היה מתייחד עמה אלא בפני בניה וכו' זה לא שייך לכאן כי אם לכתובות פ"ב ה"י, כ"ז ע"ד (זה נאמר על רבי זכריה בן הקצב) והסופר ה"י צריך להפסיק קודם זה והעביר את זה בטעות לסוטה.

גיטין ספ"ה, מ"ז ע"ג: רבי יוסי כי רבי חנינה בעי על כל פירקא איתמר. או על הדא הילכתא איתמר וכו' זה לא שייך לכאן כלל. ונראה שהסופר העתיק את הסוגיא משביעית פ"ה ה"ט, ל"ו ע"א והיה צריך לדלג על המאמר רבי יוסי בר חנינא וכו' עד תמן חנינן, ששייך רק לשביעית ומעה והעתיק את כל הסוגיא כצורתה.

מנהג־הדִּרְיָן פִּיחַ הָיָה כִּי עֵיב: מִה טַעֲמֹן דְּבִית שְׂמַאי הָבָא לִי בַּעֲלֵי וְאֵנִי שׁוֹתֶה וְכו' עַד סוֹף הַהֲלָכָה. וְזֶה לֹא שֵׁיךְ לִכְאֵן כִּי אִם לְסוּמָה פִּיד הִיג, יִיט עֵיג וְהַסּוּפֵר הָעֶבֶר מִשֵּׁם אֵת כֹּל הַסּוּגִיָּא. וְהוֹדוֹת לְטַעֲוֹת סוּפֵר זֶה זָכִינוּ לְקַטֵּעַ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁאִינוּ לְפָנֵינוּ בַּסּוּגִיָּא הָעִיקָרִית, כִּי בַּסּוּמָה שֵׁם נִשְׁמַטָּה הַסּוּגִיָּא בְּדַפּוּסִים, עֵיִי־שׁ.

שבועות פיג היו, ליד עיג: דית יכיל דמר רבי בשם רבי דעזר כך
משיב רבי ישמעאל את רבי עקיבא וכו'. הסופר העתיק זה מה"א, ליד ע"ב והיה
צריך להתחיל: רבי הילא בשם רבי דעזר וכו' והעתיק שלש מלים מלפני זה.

עֵץ פֶּיט הֵן מֵא עֵץ: וּרְכִי יוֹחֵן וּרְכִי לְעוֹר חֵד אִמֵּר מִפְּנֵי שִׁמְעִי
מִסְדָּתוֹ וְכוּ' וְכֵן הוּא גַם בִּשְׂרִירָה. אֲבָל זֶה לֹא שִׁיךְ לִכְאֵן וְהוֹעֵק בְּטֵעוֹת
מִתְרוֹסוֹת פִּיֵּא הֵא, מִזֹּר רַעֲדָה וְהוֹסוֹפֵר הִיָּה צָרִיךְ לְהַפְסִיק קֹדֶם הַמֵּאֵר הַזֶּה.

שני סוגי הטעיות האחרונות, ז. א. שהסופר טעה והתחיל להעתיק למטה ממקום הראוי והשאיר למעלה קטע בלתי מועתק או שגמר לפני המקום הראוי והחסיר קטע מלמטה, מצויות פחות משני הסוגים הראשונים. ואע"פ על איזה מהן:

ברכות פ"ד ה"ו ח' ע"ג: לא נתפלל של שחרית ובא ומצאן מתפללין של

מוסף אם יודע הוא שהוא מתחיל וגומ' עד שלא יתחיל שלח ציבור כדי לענות
אחריו אמר יתפלל ואם לאו אל יתפלל. באי זה אמר אמרו תרין אמוראין חד
אמר באמן של האל הקדוש. וחרנה אמר באמן של שומע תפילה וכו' וכבר תסתו
בתוספות ברכות כ"א ועוד כמה מן הראשונים (עיין באהצו"י) איך שייך אמר של
שומע תפילה במוסף ורצו להוכיח מזה שהתפללו שמונה עשרה ברכות במוסף של
ר"ח או חוה"מ, עיי"ש שכמעט כולם הגיהו את הירושלמי.

ואולי יכולים לבאר את זה שלפני הסופר היה המאמר רק עד ואם לאו
אל יתפלל. והיה לפניו רמז שצריך להעתיק את השאר מפ"ג ה"ב ו' ע"ב והיה
צריך להתחיל: א"ר שמואל בר אבדומא זה שהוא נכנס לבית הכנסת ומצאן
עומדין ומתפללי'. וכו' באיזה אמר. וכו' ומטה הסופר ודלג על התחלה
והתחיל להעתיק מן המאמר: באי זה אמר אמרו וכו'.

ר"ה פ"ב ה"א ג"ז ע"ד: עד אחד מהו שיחא נאמן כשנים. היך עבדה היו
שנים. אחד הכל מכירין אותו. ואחד אין אדם מכירו. חבירו מכירו. חבירו מהו
שיצטרף עם אחד מן השוק להעיד עליו. רבי זעורה רב חונה בשם רב אין הוא
ואחד מצטרפין על חתימת העד השני. לא צורכה די לא היו שנים אחד חכל
מכירין כתב ידו. ואחד אין אדם מכירו חבירו מכירו וכו'. עיין בספרשים שנדחקו
לפרש את המאמר.

ונראה לי שהסופר העתיק את הסוגיא מכתובות פ"ב ה"ד כ"ז ע"ג והיה
צריך להתחיל במאמר רבי זעירא רב חונה בשם רב וכו' (תיכף אחרי המאמר: ור'
יוחנן כרכנין) ומטה ודלג על שלש שורות והתחיל להעתיק מאמצע המאמר:
[הדא הוא דמר] רבי זעירא רבי הונא בשם רב וכו' ומזה כל הזרות שבסוגיא.

הוריות פ"ג ה"ט (ד"ז ה"ה) מ"ח ע"ב: לא הוה לוי הוא [ישראל] אמר
רבי אבון בשעת הדוכן שנו. ושאלת הירושלמי לא הוה לוי הוא ישראל קשה כי
בודאי לפרנסה לוי קודם לישראל מפני שהוא יותר מיוחס ממנו. וגם תירוצ
התלמוד קשה, כי יוצא מדברי רבי אבון שלוי קודם לישראל רק בשעת דוכן.
ואולי הי' פה לפני הסופר רמז לנזיר פ"ז ה"א ג"ז ע"ב והיה צריך להעתיק משם
כל המאמר: כהן ולוי ימסא לוי. לוי וישראל ימסא ישראל. ולא הוה לוי הוא
ישראל וכו' ומטה הסופר והעתיק רק החצי השני *).

* מוכן הדבר מאליו שאינם צריכים לערבב פעיות סופרים עם מקומות שכאלה
שיצאו מירי מסדר הירושלמי. כי דרך מסדר הירושלמי להביא סוגיות שלמות מסקום אחר אם
יש להן אפילו יחס קלוש לסוגיא העיקרית. ולדוגמא: דמאי פ"ז ה"ג כ"ז ע"ב כל החלכת,
שבת פס"ז ה"ז פ"ז ע"ד: ר' שמואל בשם רבי זורא דרבי יוסה היא וכו'. שקלים פס"ז, ג' ע"ד:
האשה הזאת כמה היא מתכפרת וכו' עד סוף הפרק. גמין פ"ד סה"ב, מ"ח ע"ג: כהדא דרשו

II. גוף זר ע"י אשגרת סופרים.

הנה מפרשי הירושלמי רגילים לכאר את כל הגופים הזרים בזה שהסופרים הכניסו אותם אנב שיטפא דלישנא אבל כבר נתברר שאי אפשר לומר כן, מפני שהסופרים העתיקו מלים ושורות מלפני המאמרים השייכים לסוגיא ועל זה אי אפשר לומר שהעתיקו אנב שיטפא דלישנא וכמו שאמר הרב פרנקל במכוא הירושלמי ל"ט ע"ב שהעתיקו למעלה.

אולם יש מקומות שאנו מוכרחים להודות כי הם הוכנסו ע"י הסופרים אנב שיטפא דלישנא, ביחוד במקומות אלה ששם מובאות מסוגיא אחרת רק שתיים שלש מלים שאז קשה לשער שלא היו לפני הסופר בסוגיא העיקרית והיה צריך להעתיקן מסוגיא אחרת. ואולי איזו דוגמאות שהבאנו למעלה ג"כ יש לוקף על חשבון שיטפא דלישנא. ואעיר על איזה מקומות.

פאה פ"ז היא ב' ע"א: מתני' דבית שמאי. דבית שמאי אומרי' הבקר עניים הבקר. ואין לזה שום מובן ועיין במפרשים וזה מתבאר באשגרת סופרים מפיאה פ"א ה"ו ט"ז ע"ג.

דמאי פ"ב ה"ד. כ"ג ע"א: חבריא בשם רבי לעזר דרבי מאיר היא דרבי מאיר אמר לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלכד היידן רבי מאיר וכו' והמאמר: דרבי מאיר אמר לא התירו למכור דמאי אלא לסיטון בלכד הוא אשגרה מהמאמר שהובא איזו שורות לפני זה.

פסחים פ"ד ה"ג. ל' ע"ד: ברם הכא בהמתו של ישראל הוא והו' חשוד עליה. א"ר אימי בכלי וכו' וכן הוא גם בשרייר והמאמר מ"ברם" עד "עליה" הובא אנב שיטפא מהמאמר שנשנה איזו שורות לפני זה. (וגם איננו בע"ז פ"א ה"ו, ל"ט ע"ד, ובעל אהצויי מביא שאינו גם בכ"ל והוא כתוב על הגליון בכ"י אחר).

יומא פ"א סה"ג. ל"ט ע"א: ולמה לא אמר שעיר אמר ר' בא קרטינגא בלא כך אינו זקוק להערות. והמאמר תמוה ועיין במפרשים שנרחקו מאד. אבל בצדק העיר בגליון הש"ס ליומא פ"ה ה"ז שהמאמר אינו שייך לכאן כי אם להלכה הנ"ל מ"ג רע"א והובא פה ע"י שיטפא דלישנא משם.

(אולי צ"ל יישוע, כמויק פ"ג ח"ה, פ"ב ע"ג: יישוע אחוי דדוריי הוה ליה עובדא וכו') אחוי דדורו הוה משבק איתתיה וכו' עד סוף ההלכה. הקטע הזה אינו לפנינו בכ"ב פ"י ה"ד וגם כל הסוגיא אינה מתאימה לשם והמסדר, כנראה, העתיק מתלמוד אחר. ב"ק פ"ב ה"ז ג' ע"א כל התלכת. סנהדרין פ"ז ה"ה כ"ד ע"ג אילו חן הנסקלין כו' לכן צריכה בהעלם אחד אבל בשני העלימות וכו' מובאת סוגיא שלימה ששייכת לכריתות פ"א מ"א. ובדאי הסוגיא הובאה משם ע"י המסדר בעצמו ולא ע"י סופרים.

תענית פ"ב ה"ג. מ"ו ע"א: ואפילו על דעתיה דרבי מאיר לית הוא מקשייה וכו' לוליינום ופפום. בשבעת ביה קטון וכו'. וכל זה מואפילו עד "ופפום" נשנה פה ע"י אשגרה ממאמר שלפני זה.

סוטה פ"ד ה"ו. י"ט ע"ד: ולא יקנא לה. התורה אמרה וקנא את אשתו אפילו מקצת אשתו. והמאמר קשה, כי מה הוא שואל ולא יקנא לה? והלא כבר למדנו מן הפסוק "בני ישראל" שכית דין מקנאין. והתרוץ עוד יותר חסות. וקנא את אשתו אפילו מקצת אשתו ומהו אנו יודעים שכ"ד מקנאין לה? ולפלא בעיני שלא העירו המפרשים שזה בודאי אשגרה מה"א דפירקין. והשאלה היתה שם על ארוסה וז"ל: וישקינה? גזירת הכתוב הוא וכו' ולא יקנא לה. התורה אמרה וקנא את אשתו וכו' עיי"ש ותראה שהדברים ברורים.

כתובות פ"ב ה"ב. כ"ו ע"ב: תמן הוחזקה אשת איש בפני הכל. ברם חכא לא הוחזקה אשת איש אלא בפני שני לכשיבואו שני ויאמרו זה הוא שקידש. והמאמר לכשיבואו שנים ויאמרו זה הוא שקידש הוא קשה מאד וראיתי באחד מן המפרשים (שכחתי את המקום) שפרש שזו היא אשגרה מיבמות פ"ב היא ד' ע"א עיי"ש וזה נכון.

כל זה שהבאנו מספיק כבר להוכיח שהכנסת קטעים זרים מסוגיות אחרות היא תופעה רגילה מאד בירושלמי והרבה יותר נוח לשער (איפה שאפשר) שהמאמר החסור נכנס ממקום אחר מלהכנס בדחוקים כמו שאנו רגילים לעשות.

III. גופים זרים ע"י העתקה מומעת ממקום אחר.

ישנם עוד גופים זרים מסוג שלישי: בשעה שהסופר טעה והתחיל להעתיק ממקום אחר (לפעמים אפילו ממסכת אחרת) ושכח למחק.

תרומו' פ"ט ה"ד. מ"ו ע"ג: אמר רבי בא בר ממל מתניתא בשנתנו משהוציאו עדשים מימיהן וכו' עד הדא דתימר בשאין בקליפה החיצונה בנותן טעם אבל אם יש לה. ואין כאן מקומו כלל. והסופר טעה והתחיל להעתיק מתרומות רפ"י ושכח למחק (וכבר העירו על המקום הזה).

מע"ש פ"ד ה"ה. נ"ה ע"ב: שמואל אמ' לא מצינא תנייה אין יסב חד לעשרה צריך למיסב חדא למאת. וכו' ואין כאן מקומו וכנראה שזה לקוח מדמאי פ"ז ה"ז כ"ז ע"ב. ואולי יש איזו השמטת סופרים בסוגיא שלפנינו וע"י כך ניתק הקשר בין המאמרים.

פסחים פ"ז ה"א. ל"ג ע"א: כך אם יהיה השרץ בידו של אדם אפי' טובל במי שילוח או במי בראשית אין לו מהרה עולמית. השליכו בידו מיד הוא טהור. ואין למאמר הזה שום קשר עם הסוגיא ועיין בפ"ט שנרחק מאד לחברו. אבל

ברור הדבר שהסופר העתיקו בטעות מתענית פ"ב ה"א, ס"ח ע"א. (ובגנזי שכטר ה"א, הוצ' הפרופ' גינצברג עמ' 446 ש. 20 באמת חסר המאמר הזה).

שם פ"י ה"ז (ר"ז ה"ד) ל"ז ע"ד: תרי ראש השנה ויום הכיפורים ביהודה נתגזו כרבי עקיבה וכו' נעתק ע"י הסופר מפ"ד ה"א, ל" ע"ד.

ב ק פ"א ה"א. ב' ע"ב: אמר רבי יוסי הדא אמרה אדם שחבל בחבירו תחילה אע"פ שחזר ונעש' נזק חייב וכו' וכבר שער בעל הנוע"י שזה שייך לפ"ג למשנת שני שוורים תמים שחבלו זה בזה (ע"י בנימוקי יוסף שם) והסופר העתיק משם בטעות, אע"פ שלפנינו בדפוס חסר זה שם.

מכות פ"ב ה"ז. ל"ב ע"א: רב הונא אמר אומר בשפה רפה והימין פשוטה לקבל. ואין לזה שום מוכן וקשר עם הסוגיא. וכנראה העתיק הסופר את המאמר: בר נש דתני חדא מיכלא והוא אזל לאתר וכו' משביעית פ"ט ה"ח, ל"ט ע"ד (הגירסא בשביעית משונה מזו שבמכות) ותרים עיניו למעלה והעתיק בטעות משם מאמר שהיה כתוב לפני הקטע הדרוש לו.

שבועות פ"ז ה"ט (ר"ז ה"ז) ל"ח ע"א: וכתובת אשה בזיבורית. אמר רבי יוסי בי רבי בון תפתר דברי הכל כהדא דייתיקי, וזה טעות סופר ע"י זה שהשפיל עיניו למטה בהלכה י' (ר"ז מה"ז) והעתיק משם בטעות מאמר אחר של רבי יוסי ברבי בון.

הוריות פ"ב ה"ד. מ"ז ע"ג: אמר רבי יוסי בר חנינה מקום שנכללו כל העריות להיכרת יצא אשת איש אבל ללמד על המסור. ואין לזה שום ביאור. אבל גם זה מתבאר באופן הנ"ל: הסופר העתיק את הסוגיא מיבמות פ"ד ה"טו, ו' ע"ג והיה צריך לכתב אמר רבי יוסי בי רבי חנינה מקום שיצאת עבודה זרה וכו' ותרים עיניו למעלה והעתיק בטעות מאמר אחר של ר' יוסי בר חנינה שהיה כתוב למעלה באותו העמוד, וכן פרש בפ"ט.

אנו יכולים להוסיף עוד שני סוגים של גופים זרים*, שבאמת אינם גופים זרים, אלא שהם נרמזים כאלה מפני שמאיו סבה נתק הקשר ביניהם ובין המביבה.

I. ע"י חסרון.

לפעמים נשטט ע"י הסופרים מאמר ונשאר ממנו איזה שריד שאין לו שום מוכן והוא עושה רושם של גוף זר.

כתובות פ"ז ה"ז (ר"ז ה"ז) ל"א ע"ג: רבי חילא רבי יסא רבי בא בר חתן מטי בה בשם רבי חנינה בן גמליאל אחד נשים שאמרו יוצאות שלא

בכתובה לא שנו אלא כתובת מנה מאתים אלא אפילו היתה כתובתה של אלה דינר מאברת.

וכל המפרשים מחקו את המלה אחד שאין לה שום מובן. אבל כבר העיר בעמודי ירושלים שבשורת הנהגות מיימוניות לה' אישות סי' כ"ה מביא את הירושלמי בגירסא שכזו: אחד [נשים שאמרו חכמים אין להם כתובה ואחד] נשים שאמרו יוצאות שלא בכתובה וכו' והסופר דלג מן אחד עד ואחד והשאיך לנו שריד בלתי מוכן מהחצי הראשון של המאמר.

ולפעמים השמיט הסופר בטעות מאמר שלם ועיי' כך נתרופף הקשר בין המאמרים שלפניו ושלאחריו וזה עושה רושם שמאמר אחד אינו במקומו והובא במקום אחר.

מנהדרין פיג היט (ריז היח) כ"א ע"ב: הדיונין יושבין והנידונין עומדין. והתובע פותח בדבריו ראשון שנאמר מי בעל דברים יגש אליכם. וכו' רבי יוחנן בעי כיבמה מי מרדף אחר מי. וכו' וקשה לחבר את שאלת ר' יוחנן עם המאמר שלפניו אבל הדבר מתבאר בזה שהסופר השמיט בטעות מאמר שלם: (מביאו העיטור אות ב' סוף בירורין) אחרי המאמר והתובע פותח וכו' צריך להיות: ומנין שחתובע צריך לילך אחר הנתבע שני' מי בעל דברים יגש אליהם. והסופר השמיט מאליכם עד אליהם. (ומפרשי הירושלמי החדשים לא התעוררו על זה) ויש הרבה כיוצא בזה אלא שהדברים פשוטים ולא כדאי להאריך.

II. עיי' קצור סופרים.

אנו מוצאים לפעמים מאמרים מחוסרי הכנה עיי' זה שהסופרים קצרו סוגיא שלמה שנשנית במקום אחר וכתבו רק את תחלת הסוגיא וסופה והשמיטו כל מה שבאמצע וזה עושה רושם שאין שום קשר בין המלים.

פסחים פ"ה ה"א ל"א ע"ד: רבי יושע בן לוי אמר תפילות מאבות למדו. אב בית דין. ומי חכם ויפרש את המאמר הזה? ובעל הק"ע סוהק את שלשת המלים: "אב בית דין". ובפי' נדחק לפרש. והעיר באהצויי במקומו ובכרכות צד 105 שיש לפנינו קצור סופרים של סוגית ברכות פ"ד ה"א ז' ע"א—ע"ד שמתחילה במאמר ריכ"ל תפילות מאבות למדום ונגמרת במלים: אב בית דין. ומעיר שוב באהצויי שבכ"ל כתוב: ר' יושע בן לוי אמר תפילות מאבות למדו גר"ש ע"ד לא הורידו אותו מגדולתו אלא מינו אותו אב בית דין ומיד אחר נמחקו כל התיבות הנ"ל וזאת כג' מלים האחרונות רשומס לא ניכר כראוי עכ"ל עייש שמאריך בזה.

ובאמת מקומות שכאלה ישנם בירושלמי לא רק בדפוסים (כמו בפסחים הני"ל) אלא גם בכ"י ובפרט בסדר נזיקין.

ב"מ פ"ג ה"ג (ד"ז ה"ב) מ' ע"א: רבי לא בשם רבי ינאי והוא שנתן לו להשכיר. וכא והו' שנתן לו רשות לעשו' בה אפיטרופא. ונראה קצת שיש פה קיצור סופרים מכתובות פ"ט ה"ה, ל"ג ע"א (אע"פ שגם דרך מסדר הכבות לקצר ולדבר רק ברמז).

שבועות פ"ב ה"ג (ד"ז ה"ב) ל"ג סע"ד: אמר שמואל בר ר' יודן מה כתב מהלכות ולא תהלוכות מפני שהיתה תורפת ירושלם שם והיתה יכולה להיכבש משם. וזה קיצור סופרים ע"י שכתבו תחלת הסוגיא וסופה מסנהדרין פ"א ה"ג י"ט ע"ב, עיי"ש וכן פרש בפ"מ.

שם פ"ז ה"ז (ד"ז ה"ז) ל"ח ע"א: תני הפוגמת אבל לא הפוחתת. רב חסדא בעי בגין דהלך תרתין פסיעתא הוא מפני שפגמו בבית דין את מר אינו נוכח. ומאמר רב חסדא אינו מוכן כלל. ובצדק פרש בפ"מ שיש לפנינו פה קצורים כפולים מסנהדרין פ"ח ה"ז, כ"ז ע"ב.

ולפעמים התחיל הסופר לכתוב והפסיק באמצע המאמר וקצר מבלי לכתב אפילו "וכו".

סנהדרין פ"ד ה"ג, כ"ב ע"ב: רבי בא בר יסא בשם רבי יוחנן נאמר כאן עדה ונאמ' להלן עדה. והסופר לא גמר המאמר. וזו היא התחלת הסוגיא בפ"א ה"ד, י"ט רע"ג. ואולי נעתק פה המאמר בטעות (מפני שבאמת אין כאן מקומו) וראה הסופר שטעה והפסיק מלהעתיק ושכח למחק. ובדקתי בכ"ל אצל מורי הפרופ' י. נ. אפשתיין בכל ארבעת המקומות האחרונים שהבאתי והנה הגירסא שם כמש כמו בדפוסים.

הארכתי בפרק הזה אולי קצת יותר מדי מפני שראיתי שהרבה טעו בזה ולמפרשי הירושלמי האחרונים יש נטיה לקשר ביד חזקה את הבלתי נקשר וזה גורם להרבה טעויות. וצריכים לזכור שאם אנו משתדלים לשלב באופן מלאכותי את הקטעים הזרים בתוך גוף התלמוד, זה מטעה אותנו לא רק בפרוש הקטעים האלו אלא גם בפרוש הדברים הנאמרים לפנינו ולאחריהם.

הדרכים לתקונן.

הדרכים הם גלויים וידועים לכל אלה שעוסקים בתורת הירושלמי וכבר העירו עליהם רבים ואין צורך לחזור ולשנות את הירוע. רצוני רק להזכיר בקצרה ולברר את אותם הדברים הטעונים ברור.

שבעל אורחות חיים לא העתיק את הירושלמי כצורתו אלא נתכוון לאמר שמהירושלמי מוכח שצריך להניח של יד תחילה וכו' וזה באמת מתבאר לפנינו בירושלמי חגיגה פ"ב ה"ב, ע"ז ע"ד בענין חסיד שמת ולא איחגמל ליה חסד ומפרש התלמוד מדוע נענש, וז"ל: ומה חובא עבד ההוא חסידא. חס ליה לא עבד חוכה מן יומיו אלא פעם אחת הקדים תפילין של ראש לתפילין של יד עכ"ל והם הם דברי בעל האורחות חיים. ועיין ירוש. מע"ש פ"ה ה"ז, נ"ו ע"ג.

ועיין שמה מקובצת ב"מ ק"ח: וז"ל: ובירושלמי אם טען ב"מ (בר מצרא) שהי' בידו ליקח באותה שעה שמיחה בו והלוקח אומר לא הי' בידך ליקח המע"ה ותיקום ארע' ביד' ולוקח ביני וביני ע"כ. הרמ"ך ז"ל: עכ"ל. והעיר חכם אחד שהירושלמי אינו לפנינו והאריך בזה, ונפל ברשת אותה הטעות. וכודאי גם הרמ"ך ז"ל לא העתיק את דברי הירושלמי כצורתם וכיון לירושלמי גיטין פ"ה ה"ח (ר"ז סה"ז) מ"ז ע"ב וז"ל: הן אומ' כידינו ליקח והלוקח אומר לאו. אמר רבי יוסי לעולם השדה כחזקת הבעלים שהמוציא מהבירו עליו הראייה. והרמ"ך ז"ל השוה דין בר מצרא לדין סיקריקון כמו בעל העיטור בה' מכירת קרקעות (דפ. וורשא ס"ו ע"ד) וגרם כגירסתו שהיא ההפך מגירסת הדפוסים (ועיין בעמודי ירושלים במקומו ויש להוסיף גם כן גירסת הרמ"ך הנ"ל).

ולפי דרכנו למדנו עד כמה חשובה היא השוואת גירסאות כל הראשונים כי ללא דברי העיטור וגירסתו היה באמת מקום לחשב שהרמ"ך כוון למקום אחר ושהיה לפניו דין בר מצרא מפורש בירושלמי.

6) שרבו ע"י טעות סיפורים.

כבר כתבתי לעיל באריכות שהסופרים טעו הרבה פעמים, כשהעתיקו סוגיות ממקום אחר, והעבירו קטעים שלמים שאינם שייכים להסוגיא המועתקת. וההגיון מחייב שלכל כתיי וכת"י ישנם שרבוכים משלו, וזה, כנראה, מתאים למציאות. עיין עיטור ה' פקדון (דפ. למכרז כ"ז ע"ג. דפ. וורשא ע"ד ע"ב) ח"ג: ירושלמי אהא דשק צרור. בעי רבי יוחנן מהו מטענתיה מילין דמפלגין ייבה כהדא דר' יוחנן דאמר רבי יוחנן חד בר נש עתיר גו שוקא ומיסכן גו ביתיה עתיר גו ביתיה ומיסכן גו שוקא יש מתעשר ואין כל מתרושש והן רב רבי אבא משתעי אהן עובדא אריסיה דבר זיזא וכו' עכ"ל העיטור.

והנה המאמר ייבה כהדא דר' יוחנן וכו' עד מתרושש והן רב ליתא לפנינו בדפוסים בב"ק פ"ו ה"ז, ה' ע"ג (ז. א. במקום שסמנו סעתיק בעל העיטור) וגם לא היה לפני הראשונים שמעתיקים את הסוגיא כמו שהיא לפנינו בדפוס. וקרוב הדבר לשער שבכת"י הירושלמי שהיה לפני בעל העיטור הועתקה הסוגיא

לביק משבועות פ"ז היב, ל"ז ע"ד והיה צריך להתחיל: רבי בא משתעי עובדא
הוה וכו' וטעה והעתיק איוז שורות מלפני זה. ועיין שרייר עמ. 245 ותראה שגם
שם נשמטה הסוגיא בב"ק.

וכן עיין מחזור וויטרי עמ' 524 ח"ל: וכירושלמי דמגילה אמרי לא ישב אדם על
ספסל שספר תורה נתון עליו. ומעשה בר' אליעזר כו' ואם היה נתון על גבי
דבר אחר מותר וכו' ועוד מצאתי בירושלמי פ' מי שמתו תיבה שהיא מלאה
ספרים וכו' ולא יהו חבלי המטה נוגעין בתוכה: ועוד מצינו במגילת ירושלמית
דסיקייא שהיא מליאה ספרים או שהיו בתוכה עצמות המת הרי אילו מפשילין
לאחוריו ורוכב עכ"ל והנה שני המאמרים לא ישב אדם על ספסל וכו' ודסיקייא
שהיא מלאה ספרים אינם לפנינו בירושלמי מגילה וגם במקרה זה אנו יכולים לשער
שהסופר שכתב את הירושלמי שבו השתמש בעל המחזור וויטרי העתיק את
הסוגיא במגילה פ"ג ה"א, ע"ג ע"ד מברכות פ"ג ה"ה, ו' ע"ד והיה צריך להתחיל:
רבי ירמיה רבי שמואל בר חלפתא בשם רבי אדא בר אחוה המתפלל אל ירוק
עד שיהלך ארבע אמות וכו' וטעה והתחיל להעתיק מלמעלה לא ישב אדם על
גבי ספסל שספר תורה נתון עליו וכו' כל הענין והעביר את הכל למגילה.

ואנו יכולים להסיק מכל זה שאין אנו צריכים למחר ולהחליט שיש
לפנינו חסרון בירושלמי ורק בשני מקרים אנו יכולים להגיד בבטחון גמור שיש
השמטת סופרים בירושלמי והם: (1) כשאנו מרגישים ע"פ הענין והמשך הסוגיא
שיש לפנינו חסרון; (2) כשחסרות פיסקאות קצרות שנשמטו ע"פ רוב ע"י דמיון
הסוף (homoioteleuton). זה מצוי מאד בירושלמי ורק למסכת סוטה ישנם
בכ"ד כשכעה מלואים להשמטות חשוכות.

כיצד לעשות את המלאכה הזאת?

עבודה זו נראית לכאורה למלאכה קלה מאד, אבל מי שחושב כן אינו
אלא טועה. כי מה שאנו אומרים שצריכים לאסוף את מאמרי הירושלמי מספרי
הראשונים אין זה פרושו שצריכים לחפש שם רק את מאמרי הירושלמי אלא
שצריכים לעבר על כל הספר וללמוד אותו. כי לפעמים הראשונים מביאים קטע
מן הירושלמי מבלי להזכיר בשמו (עיין רוקח סי' תמ"ה—תמ"ו—תמ"ז) ולא תמיד
יכולים להכיר ע"פ הסגנון. וצריכים לדיוק בפרושיהם כי לפעמים אנו עומדים
מזה על הנוסחא אע"פ שהם מביאים כגירסת הדפוס.

עיין אר"ז ח"ד, ע"ז סי' רנ"ז ח"ל: ושוב מסיק הד"ן טווייה. רב חייא בר
אשי בשם רב משגר ליה בחרותיה פי' אותם צליות שאמרנו למעלה שנחלקו רב
ושמואל הוא היה משגר אותם דורן בשעת שמחה שהיה נוהג בהם היתר עכ"ל.
זה מן הירושלמי תרומות פ"י מה"ד (ד"ז מה"ב) מ"ז ע"ב. ועיין באהצו"י שמעתיק

את דברי האור זרוע ומסיים וז"ל: ואולי הכוונה במה שאמר משגר ליה בחרותה שבדין טוויה רב חייא בר אשי בשם רב פסק כשמואל כי שמואל כתב שמו חרותא (ירושלמי גיטין פ"ט סה"ט) עכ"ל! וזו היא השקפה רחוקה, ולא הבין מפירוש האויז כי לפניו היתה הגירסא משגר ליה בחדותיה.

צריכים להבחין בין המקומות שהראשונים מעתיקים את דברי הירושלמי כצורתם ובין אותם המקומות שהם מוסיפים לנו רק את תוכן דברי הירושלמי — פרפרזה. ומכיון שהראשונים ז"ל העתיקו הרבה פעמים אחד מן השני ולפעמים קלל המעתיק האחרון את הפרוש של הראשון בתוך גוף מאמר הירושלמי מפני שרצה למסר לנו את תמצית הדברים — את ההלכה, אנו עלולים למעוט ולחשב שהיתה להם גירסא אחרת בירושלמי. וכדי להנצל מזה אנו צריכים להשוות את נוסחאות כל הראשונים ואז נוכל לעמוד על האמת.

עין ירושלמי חלה פ"א ה"א נ"ז ע"ג: אבוי דרבי שמואל בר רב יצחק חש על גרמיה וצם תרין יומין אפסק ברוכה (צ"ל כרוכה כמו ב"ה פ"א ח"ד, נ"ז ע"ב) ודמך. ועיין בהגהות מיימוניות סוף ה' שכיתת עשור שמביא את הירושלמי וז"ל: חש על גרמיה וצם תרין יומין ואפסיק חד כרוכא ודמך פ"י סעי אחד נפסק ומת וכו'. אבל בב"י טור או"ח סי' תרכ"ד מביא בשם הגה"מ: חש על גרמיה וצם תרי יומין ואיפסיק ליה חד סעי ומת. ובעל הבי"ר ז"ל מסר לנו את תכן דברי בעל הגה"מ והכניס גם את פירושו לתוך הירושלמי*).

ועיין באהצו"י שבת ע"ב. 14 ש. 26 מה שמביא בשם האגודה ותמצא דוגמא מפליאה מסוג זה.

ולפעמים דברי הראשונים צריכים עיון גדול וקשה מאד להבין איך הכניסו את דברי הספרים שמשם העתיקו לתוך הירושלמי.

לדוגמא עין תשב"ץ ח"ב סי' רע"ב (דפ. אמשטרדם נ"ד ע"ב) וז"ל: ולפי ירושלמי אם הדיינין נסתפק להם הדין עם מי דיינין ביה יחלוקו דגרסינן התם. תרין בר נש הוה להון דין באנטוכיא. אמר חד לחבריה מה דרבי יוחנן אמר מקובלי עלי שמע ר' יוחנן אמר לא כולה ^{אגודת התורה} מיניה מטרפא בעל דיניה אלא שמעין מליהון תמן וכתבין ומשלחין לרבנן אלא הדיינין צריכין לישב ושומעין וחוקרין הדברים ודין מה שדינין והספק חולקין. עד כאן בירושלמי. וכתבו הדב בעל העיטור ז"ל עכ"ל התשב"ץ ז"ל.

ודבריו צריכים עיון גדול כי הלא בירושלמי (מנהדרין פ"ג ה"ב, כ"א ע"א)

(*) את המלים איפסק כרוכה פרשו כל הראשונים והאחרונים שנפסקו מעיו. והמחרגם חרומי כThesaur. antiquit. sacr. 1755 v. 18 p. 596 מחרגם absolvit in benedictione וכנראה, מעה בזה מפני שקרא ברוכה.

יש רק עד .וכתבין ומשלחין לרכנן ומכין ואילך זה לשון העיטור ולא לשון הירושלמי. ועיין בעיטור ח"א אות ב' בירורין (דפ. וורשא א' ע"ב) וז"ל: ירושלמי תרין בר נש חזו לחון דין באנמוכיא וכו' כתבין ומשלחין עובדא לרכנן לא קאמר ושמעין מיליהון בכתב ומשלחין לרכנן אלא הדיינין שומעין וחוקרין הדברים וכותבין ודנין מה שיכולין לדין והספק שולחין עכ"ל בעל העיטור. ואולי כתיב משובש של העיטור נודמן לו לרבינו בעל החשב"ץ ז"ל.

המעתיק מספרי הראשונים צריך להעתיק את כל המאמר המובא מן הירושלמי ולא מקצתו ובעל אהצויי נכשל בזה כמה פעמים.

עין אהצויי ברכות עמ. 57 (פ"ב ה"ו) וז"ל: ברייף פ"ב דשבועות ירושלמי שמואל אמר כל ההיא הלכתא דרישא דפירקא אחרינא (לפנינו אחרייא) דנדה להלכה אבל לא למעשה ר' ינאי ערק אפילו מתינוקות שלא הגיע זמנה לראות ונשאת עכ"ל. עכ"ל אהצויי. ומעט במה שאמר עכ"ל, והיה צריך להעתיק הללאה, והחסיר את העיקר מן הספר. וז"ל הרייף שם: שלא הגיע זמנה לראות ונשאת. (ובזה הפסיק בעל אהצויי) בעון קומי רבי יוחנן מהו לתלות בדם המכה ולא הורה מהו לבעול בעילה שניה אמרין לתלות בדם המכה (ו)לא הורה לבעול בעילה שניה הוא מורי עכ"ל וזו היא גירסא משוכחת ומרווחת. וכדפוסים נשמט המאמר: מהו לתלות בדם המכה ולא הורה וזה הטעם את רמנר, שחשב שזה אינו מהירושלמי. אבל כשרייר עמ. 11 הגירסא היא כמלואה כמו ברייף הנ"ל.

ובשים ווילנא החדש (בסוף הירושלמי) בחלק השמטות מתלמוד ירושלמי מעירים וז"ל: לא חספיק לישא וליתן עד שהוקיר משכע. באור זרוע ח"ג ב"ם (סי' ס"ג) הגירסא .ולא חספיק לישא וליתן עד שהוקיר המטבע": עכ"ל (זוהי השמטה?). והערות מעין אלו עלולות רק להטעות ולבלבל את הלומד, ואעתיק את לשון הירושלמי בים פ"ד ח"ג ט' ע"ד: מכר לו שוה חמשה בששה לא חספיק לישא וליתן עד שהוקיר משכע רבי יעקב בר אידי רבי אבהו בשם רבי יוחנן כשם שבטל מקח מאצל זה כך בטל מזה. עכ"ל הירושלמי. והלומד ישתומם וישאל מה זה? מכר לו שוה חמשה בששה, ורמה את הלוקח, ואח"כ הוקיר המטבע (לפי גרסת האויז) וזה עוד הפעם לזכות הלוקח, ע"ז אומר התלמוד כשם שבטל מקח מאצל זה כך בטל מזה! אתמה! אבל כל זה מתפרש ומתבאר יפה אם מעתיקים את כל לשון תאויז ח"ג ב"ב (ולא ב"ם) ריש סי' ס"ג וז"ל: ירוש' בפ' הזהב מכר לו שוה שש בחמש (ולא שוה חמשה בששה, כדפוס) ... ולא חספיק לישא וליתן עד שהוקיר המטבע וכו' עכ"ל, ועכשיו הכל חלק ויפה. והמעיר בשים ווילנא כנראה העתיק מהערות המו"ל של האויז, שגם הוא לא הרגיש בשנוי העיקרי.

חשוב ג"כ שלא להחסיר שום דבר ולהעתיק את הכל אפילו את המקומות הבלתי טובנים. ובעל אהצויי שנה בזה והחסיר פסקאות אין מספר. וכן דלג על המקומות שלא ירד לסוף כונתם ועל כן לא העתיק את מאמר הרוקח מי' שס"ו ז"ל: ירוש' בפרק כיצד מברכין גבי קידוש ואמר חטאת ולחזות כל המצות טענין ברכת עכ"ל. אבל כבר העירו שהרוקח כיון לברכות פ"ו ח"א, י' רע"א ז"ל הירושלמי: רבי חגי ורבי ירמיה סלקון לבי חנוותא קפץ רבי חגי ובירך עליהן. אמר ליה רבי ירמיה יאות עבדת שכל המצות טענות ברכת. ויש הרבה פרושים שונים על המאמר סלקון לבי חנוותא ועל מה ברך ר' חגי (עיין במפרשים). ואולם מאמר הרוקח מאשר לנו את גירסת כ"ר וכ"ס סלקון. גמ"י חטאתה" ור' חגי ברך עליהם ויש לנו גם מקור ירושלמי שהיו לפני האמוראים מי חטאת.

מוכן מאליו שצריכים להעתיק את הכל, לרבות גם את המקומות השוים לנוסח הדפוסים, כי ע"י זה שיש לנו יותר עדים על נוסח ידוע אנו יותר בטוחים שהוא האמתי ואין לנו רשות להגיה אותו בלי ראיות מכריחות. ובעל אהצויי כמעט שלא התחשב בזה, והעתיק עפ"י רוב רק את המקומות שמשונים קצת מגירסת הדפוסים.

ג) השואת כתי' שונים.

הנה ידוע שיש עכשיו רק כתי' אחד שמכיל את כל הירושלמי שלפנינו בדפוסים והוא מונח בבית עקד הספרים בליידן.

הכ"י הזה נכתב בשנת "חמשת אלפים וחשעה וארבעים לבריאת עולם" ע"י ר' יחיאל ב"ר יקותיאל ב"ר בנימין הרופא (בעל ספר מעלות הסדות). על טיב הכ"י הזה עיין מבוא הירושלמי להרב פרנקל ז"ל קמ"א—קמ"ג.

מלבד זה יש ברוסי בוואטיקן כתי' על כל סדר זרעים ומסכת סוטה והוא רשום שם בטעות על שם הרי"ף תחת מספר 133 (ועיין בהקדמה לשרייר מאת הפרופ. גינצברג).

ובבריטיש מוזאום נמצאו ג"כ כתי' על כל סדר זרעים ביחד עם פרוש לרבינו שלמה מיריליאן ז"ל וישנם ג"כ פרגמנטים בודדים של כתי' הירושלמי בספריות שונות.

מוכן הדבר שהשואת כתי' אלו עם נוסחאות הדפוס תביא לנו תועלת גדולה במובן ברור השבושים.

הכי חשוב בשבילנו זה כתי' לידן שיש יסוד לחשוב כי הוא היה לפני מרפיסי הירושלמי בוויניציה, ויש לעבור על גליונות הכ"י שהוכנסו ברוכס ע"י המרפיסים לתוך גוף הירושלמי (ולפעמים שלא במקומם).